

ЛЮДИНА В МОВНІЙ МОДЕЛІ ПОЕТИЧНОГО СВІТУ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

У статті здійснено лексико-семантичний аналіз концепту людина, репрезентованого в поетичних текстах Володимира Самійленка.

Ключові слова: мовна модель світу, ідіостиль, людина.

Малахова Е.А., Перлова В.В. Человек в языковой модели поэтического мира Владимира Самойленко. *В статье осуществлен лексико-семантический анализ концепта человек, репрезентированного в поэтических текстах Владимира Самойленко.*

Ключевые слова: языковая модель мира, идиостиль, человек.

Malakhova O.A., Perlova V.V. Person in the language model of Volodymyr Samiilenko's poetry world. *Lexical and semantic analysis of the concept person represented in V. Samiilenko's poetry is realized in this article.*

Keywords: lexical model of the world, idiostyle, person.

Актуальні проблеми сучасної лінгвістики пов'язані з гуманізацією її наукової парадигми: у центрі уваги постає діяльність людини, що забезпечує її орієнтацію у світі, його практичне засвоєння, пізнання процесів зовнішньої та внутрішньої суб'єктивної дійсності. Для характеристики мовної картини світу з антропоцентричного погляду вихідною точкою є людина, яка пізнає незалежний від неї світ і створює засоби фіксації та передачі знань про нього іншим, а також для власного пізнання.

Проекція ж такого підходу на антропозорієнтовані художні тексти дає змогу не тільки з'ясувати особливості сприйняття й осмислення людини письменником, а й осягнути мовний простір внутрішнього світу людини, душі поета. Плідний матеріал для аналізу вербалізації концепту «людина» в українській мові надає філософська лірика Володимира Самійленка.

Мета статті – проаналізувати лінгвальні одиниці, що експлікують концепт «людина» в поетичних творах Володимира Самійленка.

Людина – це, з одного боку, біологічна істота, тварина, наділена свідомістю, така, що володіє мовленням, здатністю працювати, пізнавати навколишній світ й активно змінювати його, виконуючи свою біологічну програму, спрямовану на збереження, поповнення й еволюційний розвиток роду, що й зумовлює інші рівні людського існування протягом його історії.

З іншого боку, людина – істота суспільна, яка має, відчуває потребу жити в суспільстві, колективі. Це чи не найважливіша її ознака, оскільки суспільне життя й взаємини між людьми змінили й підпорядкували її біологічну, тілесну організацію.

Місце людини в мовній моделі поетичного світу Володимира Самійленка абсолютно збігається із сучасними реальними науковими та суспільними поглядами й уявленнями: люди живуть на планеті Земля (низ), що є елементом Сонячної системи, яка, у свою чергу, входить до складу Всесвіту – *Всєдино́го* (верх): *Правда, щасливі в природі і доля й недоля змішалась,*

/ *Люди же самі на землі єсть тільки частка її* (2: 46). Простежується й релігійне світобачення, де людина – *створіння Божє*. Землю населяють різні народи, у досліджуваних ліро-поетичних творах згадуються *елліни, греки, кртяни, турки*.

Уявлення про людину в поетичній мовній картині світу Володимира Самійленка представлене такими лексико-семантичними групами слів: **людина, родина, авторське «Я», народ, Бог**.

Людина сприймається автором як частина природи, на що вказує вживання цього іменника в прямому значенні в одному контекстуальному оточенні зі словами, які позначають живу природу: *Скрізь на ній дива природи, / Скрізь усе життям кипить; / Звір тут кожної породи, / А людей і не злічить*(2: 51); *Радіють люди й звірі, а рослини / З'являються в барвистості новій* (2: 51); *Усе до одного пристане хору, / І гімн людей з пташиним щобетанням / В одній гармонії пронизже хмари* (2: 74). У наведених прикладах слово **люди** вжито письменником у першому із чотирьох значень, які подає Великий тлумачний словник сучасної української мови: «... суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці» [1: 499]. Із таким же значенням двічі вжите слово **люд**: *Придивись іще раз! – я почув, і... нема/ Вже нічого, й картина змінилася вмить. / То не храм, але попелу купа сама, / То не люд, а гаддя та хробацтво кишить* (2: 73); *Діамант дорогий на дорозі лежав / Тим великим шляхом люд усякий минав, / І ніхто не пізнав діаманта того./ Йшли багато людей і топтали його...* (2: 39).

У прикладі *Коли ще не глумилися над нею / Ні лютий звір, ані людина хижка* (2: 78) епітети **лютий** та **хижка**, поєднані повторюваним єднальним сполучником **ні ... ані** набувають синонімічних контекстуальних значень, підкреслюючи нерозривний зв'язок людини з природою, що не є, проте, вичерпною характеристикою людини у світобаченні В. Самійленка.

Одиничним є випадок уживання слова **люд** у третьому із чотирьох значень слова **люди** – «особи, що працюють у якій-небудь галузі виробництва; працівники» [1: 499]: *Весна вернулась і з собою / Нову працю принесла./ У поле з плугом, з бороною / Поїхав люд – весна прийшла* (2: 52).

Неможливо обійти увагою своєрідне введення в контекст слів **люд** і **люди** у вірші «Коли б твоєї вроди не хвалила...», який вважаємо за доцільне навести повністю: *Коли б твоєї вроди не хвалила / Моя невдатна Муза, то з того / Для образу чудовного твого / Моя недбалість слави б не зменшила. / Нехай би навіть людськість онімла / І слова не могла сказати свого, / Твого ім'я доволі одного, / Щоб зараз же пізнав ЛЮД! МИЛА / І гарна ти, що й кращої нема, / І між ЛЮДЬМИ ЛАскавіша всіма, / Нехай же буду я твоїм поетом: / Я з Музою – зберем ми сили всі / І впевним ЛЮД МИ ЛАгідним сонетом, / Що вмієм віддавати честь красі!*

Провідним у поетичних творах Володимира Самійленка є осмислення людини як особи, що є «втіленням високих інтелектуальних і моральних властивостей»: *Скільки минуло вже часу, відколи питаються люди, / Нащо*

створився наш світ, нащо і ми живемо? (2: 46). Переважна більшість контекстів зі словом *людина* демонструють не тільки її сприйняття В. Самійленком, а й властиве його творчій особистості філософське осмислення світу взагалі.

Значне місце в індивідуальній мовній картині світу Володимира Самійленка посідає внутрішній світ людини не просто як вищої біологічної та суспільної істоти, а й організму мислячого, освіченого, наділеного духом і душею, небайдужого, здатного переживати різноманітні почуття, про що свідчить поєднання прикметника *людський* з іменниками *пам'ять, розум, душа, дух, горе, мука*. У поетичних творах В. Самійленка представлені й слова, що характеризують саме процес мислення людини: *свідомість, розум, думка, дума, міркування, гадка, знання, знаття, знати, пізнати, зазнати, дізнати, спізнати, думати, розуміти*: *І свідомість кожна – космос / І немов Буття окреме, / Дух од інших незалежний, / Що весь світ об'єктивує; Чи реально я існую? / Що таке моя свідомість? / Як погодити єдність / З існуванням душ без ліку?*

Основними, центральними, найбільш значущими й місткими є слова *серце* і *душа*, оскільки, за загальним уявленням, саме серце і душа людини є місцем виникнення, зосередження емоцій і почуттів: *Ми тим поб'єм його, що чесні почуття / У всі серця вкладати будем, / Що скрізь понесемо правдиве знаття / І в головах думки розбудим; Не сумуй ти, душе, / Не боли через край, / І, поки ти жива, / Обновлення шукай*. При відносній одноманітності (по одній групі однокоренових слів) стрижневі слова *душа* і *серце* відрізняються значною частотністю вживання – 100 і 68 одиниць відповідно.

Особливе місце в мовній моделі поетичного світу В. Самійленка для вербалізації концепту «людина» належить слову *пісня*. Співи – важлива характеристика людини як істоти, що здатна відчувати, переживати, ділитися своїми переживаннями; співучими, як відомо, вважаються українці. Письменник ласкаво називає пісню чарівницею і посланицею з кращих світів; уживаючи цей іменник у різних контекстах, передає відповідно різноманітні характеристики пісні: *пісня смутку, сумна наша пісня, пісня журлива, пісня весела, пісня люба, пісня мила, пісня чарівна, пісня голосна, пісня дзвінка, пісня голосно заплаче; пісня, що склали ми в щасті на волі*.

Слово *людськість* уживається В. Самійленком виключно в значенні 'людство' – «всі люди землі, рід людський, людське суспільство // люди, які зараз живуть на землі або є сучасниками певної особи чи якоїсь знаменної події» [1: 499]. Наприклад: *Нехай би навіть людськість оніміла / І слова не могла сказати свого...* (2: 67); *Не вмре поезія, хоч людськість ціла стане / Про їжу тільки дбать, про дух забувши свій...* (2: 70); *А якщо людськості зла доля присудила / Діждатися колись життя свого кінця, / То буде на землі остання могила – / Останнього співця* (2: 71).

Аналізуючи блок спільнокоренових слів, не можемо обійти увагою іменник *людності* (множина), ужитий у наведеному контексті в значенні 'народ' – «населення держави, жителі країни»: *Коли добро життя спізнали й полюбили / Найменші людності землі, / Коли вже всі, хто міг, на працю поспішили / Робити на своїй ріллі?* (2: 70).

Синонімами до слова **людина** виступають у поетичних творах В. Самійленка іменники **істота, чоловік, створіння**.

Іменник **істота** вживається в наведених нижче прикладах не у своєму прямому значенні ‘живий організм, людина, тварина’, а в одному зі значень слова **людина** – «особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей» [1: 499], про що свідчить і поширений контекст, і безпосередньо прикметники **найвищий, людський, стражденний**: *Я бачу в зорях тих ясных / Великі сонця незчисленні / І на планетах округ них / Істоти нудяться **стражденні*** (2: 61); *Невже, крім пишних фраз та поривів дрібних, / Нічого вже нема в **найвищої істоти**?* (2: 79); *Вірю, що межі розсунуться сили **людської істоти** / І кризь завісу Буття зможемо ми зазирнуть* (2: 93).

Із таким же значенням виступає й іменник **чоловік**: *У пісні **чоловік** знайшов / Утіху від нудьги лихої / Й на працю веселіш пішов / Під голос пісні чарівної* (2: 43); *Знання багато-багато за стільки років ми придбали, / Тільки не знаєм того, що нам цікаве найбільш. / Боже! Невже **чоловік** працював цілі тисячі років / Тільки на те, щоб сказати, що він нічого не зна!?* (2: 46). Іронічного значення надає автор відомому вислову «Людина – цар природи», уводячи в контекст іншомовне слово (з французької) **дисонанс**: *Ми ж, що живем на планеті, повинні ми слухати вічно / Той **дисонанс**, що дає **цар всіх істот – чоловік*** (2: 47).

Привертають увагу мікротексти, у яких В. Самійленко характеризує людину з непривабливого боку, акцентуючи притаманні людині негативні риси, учинки. У наведених прикладах людство, якому байдужі проблеми сучасності, кожен із членів якого занурений тільки у свої особисті проблеми, порівнюється автором із **хробацтвом, гаддям, роєм комахині**: *«Придивись іще раз!» – я почув, і... нема / Вже нічого, й картина змінилася вмиль. / То не храм, але попелу купа сама, / То не люд, а **гаддя та хробацтво** кишить* (2: 73); *Немає творчості, поезія в багні, / І філософію тепер ми осміяли. / А геній – нащо він для **рою комахині**?* – / *Нам будуть фабрики кувати ідеали* (2: 80). Людей байдужих, ледачих В. Самійленко називає **непевними лежнями**: *Розкажи ж **непевним лежням**, / Хай не нудять дурно світом / І розваги хай шукають / Не в гульні й заласі ситім, / А нехай лиш краще підуть / До братів своїх **страждених**, / Хай утруть на їхніх очіх / Сльози тяжкії щоденні...* (2: 44). У наступних рядках автор сам пояснює, кого він називає **недошкребком культури**: *Тільки такий **недошкребок культури**, / Що до народу кохання не має, / Що його звичай всі зневажає, / Той нехай буде смутний і похмурий – / В святій вечір* (2: 68).

Сутність **людини** розкривається й через різноманітні площини її життєдіяльності. Із гендерного погляду в тканині текстів В. Самійленка не тільки відбувається поділ на осіб жіночої та чоловічої статі за анатомічними ознаками, а й простежується відмінність у соціальних ролях, виконуваних чоловіками й жінками, що виявляється в доборі мовних одиниць: для називання осіб жіночої статі письменник використовує тільки відмінкову парадигму одного слова *дівчина*, а для осіб чоловічої статі – слова *хлопець, парубок, муж*.

Взаємини між чоловіком і жінкою формують і зумовлюють родинні стосунки, які відображаються в поетичних творах В. Самійленка через слова *батько, дитина, брат, сестра*.

Про антропоцентричність мовної картини світу митця свідчить уживання відмінкової парадигми особового займенника *я*, присвійного займенника *мій*, що складають уявлення про **авторське «Я»**: *не був я, а може й не буду; моїх пісень, моїх за тебе сліз*. Часто письменник уключає названі займенники в контекст, сполучаючи їх із займенником *ми*, що свідчить про наявність у поетичному образі світу Володимира Самійленка зв'язку «Я» із суспільством.

Через лексико-семантичну групу **народ** у поезіях виражається відповідність концептуальної та індивідуальної мовної картини світу В. Самійленка сучасним науковим і суспільним уявленням, філософське осмислення довкілля й людських взаємин. Названа група представлена словами *багаті, бідні, борець, вороги, геній, герой, гнобителі, діяч, друг, дуки, кати, народ, народний, народність, подруга, робітники, співець, супостати*.

Ще одна характеристика людини в мовній моделі поетичного світу В. Самійленка виявляється у взаємозв'язку її з верхом – Всесвітом, Богом, що в мові представлено лексико-семантичною групою **Бог** і виражено словами *бог, творець, создатель, господь, Христос, християни, одновірці, янголи, святий* (разом 32 одиниці). Семантично пов'язаними з окресленою групою слів є іменники *янголи, святиня* та прикметник *святий*: *Там щастя вічне буде тим, / Кому втішатись тут не змога; / Там вічно янголам святим / Одкритий вид таємний бога* (2: 45).

Існування людини в суспільстві, спільноті не уявляється без взаємовідносин між їх членами, без діяльності, ставлення людей один до одного. У ліро-поетичних творах за допомогою мовних засобів В. Самійленко виражав, очевидно, ті людські взаємини, які посідали найважливіше місце в його концептуальній картині світу: дружбу, патріотизм, служіння народу, боротьбу за справедливість, гноблення одних людей іншими, стосунки між бідними та багатими. Під час аналізу текстового матеріалу, який з такого погляду характеризує людину як суспільну істоту, виявляється антитетичність, контрастність образів – одна з найяскравіших особливостей ідіостилю В. Самійленка, пов'язана з індивідуальними психічними якостями письменника.

Перспективним видається подальший порівняльний аналіз вербалізації концепту *людина* в ліричних і сатиричних текстах Володимира Самійленка, а також дослідження його філософської лірики й сатири в комунікативному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К., 2004. 2. **Самійленко В.І.** Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / В.І. Самійленко ; [вступна стаття, упорядкування і примітки М.Г. Чорнописького]. – К., 1990.